

DISKRIMINATION AF INDVANDRERE OG EFTERKOMMERE ØGER UTILFREDSHEDEN

Den utilfredshed med samfundssituationen i Danmark, som et mindretal af indvandrere og efterkommere fra muslimske lande føler, hænger bl.a. sammen med oplevet diskrimination. CEPOS har ladet Danmarks Statistik gennemføre en interviewundersøgelse blandt indvandrere og efterkommere med oprindelse i muslimske lande for dermed bedre at kunne belyse disse indvandrere og efterkommeres holdninger og vilkår i Danmark. Undersøgelsen er gennemført i perioden oktober til december 2007. Undersøgelsen viser, at omkring hver tredje indvandrer og efterkommer med oprindelse i muslimske lande udtrykker bekymring for at blive udsat for diskrimination pga. deres religiøse baggrund i forbindelse med ansættelse eller forfremmelsesmuligheder. Undersøgelsen viser også, at omkring hver fjerde tilkendegiver at have oplevet ubehagelig forskelsbehandling i de foregående 12 måneder. For at få klarhed over konsekvenserne af den oplevede diskrimination er der gennemført en analyse af, om oplevelsen af ubehagelig forskelsbehandling har en signifikant betydning for indvandrernes vurdering af samfundssituationen i Danmark. Det viser sig, at oplevelser i form af ubehagelig forskelsbehandling har en signifikant indflydelse på vurderingen af den samlede samfundssituation. Sammenlignet med udlandet er det dog ikke oplagt, at Danmarks vej til et multikulturelt samfund er forbundet med særlig store problemer i form af diskrimination, og overordnet udtrykker indvandrere relativ stor tilfredshed med tilværelsen i Danmark. Man kan endvidere argumentere, at det væsentligste problem ikke er graden af oplevet forskelsbehandling, men at indvandrings- og socialpolitikken samt strukturen på arbejdsmarkedet resulterer i, at indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande har forholdsvis svært ved at opnå beskæftigelse. De eksisterende forhold på arbejdsmarkedet virker reelt som diskrimination overfor personer med beskedne formelle kvalifikationer, og selvom det ikke er tilsigtet, så rammer de dermed i forholdsvis høj grad indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande. Ønsker man at løse dette væsentlige problem, så forudsætter det en ny politik, der i højere grad belønner beskæftigelse og i mindre grad giver mulighed for passiv forsørgelse. En sådan politik vil tiltrække en større andel af beskæftigelsesdygtige fra disse lande, og den er forenelig med liberaliserede muligheder for indvandring.

Indledning

CEPOS har ladet Danmarks Statistik gennemføre en interviewundersøgelse blandt indvandrere og efterkommere med oprindelse i primært muslimske lande for dermed bedre at kunne belyse disse indvandrere og efterkommeres holdninger og vilkår i Danmark. I dette notat behandles undersøgelsesspørgsmål vedrørende diskrimination af indvandrere og efterkommere.

Diskrimination og forskelsbehandling kan defineres som "enhver direkte eller indirekte forskelsbehandling på grund af race, hudfarve, religion, politisk anskuelse, seksuel orientering eller national, social eller etnisk oprindelse."¹ Traditionelt skelner man mellem faktisk diskrimination og oplevet diskrimination. Den faktiske diskrimination kan være mere udbredt end den oplevede, hvis den diskriminerede ikke oplever den reelle sammenhæng. Og omvendt kan den oplevede diskrimination overvurdere diskriminationens reelle omfang, hvis personer tror sig udsat for diskrimination uden reelt at være det.

Oplevet diskrimination søges ofte afdækket gennem interviewundersøgelser, hvor man spørger til, om interviewpersonerne har oplevet diskrimination. Dette har også været tilfældet i den interviewundersøgelse, som Danmarks Statistik har gennemført for CEPOS. I dette notat behandles to spørgsmål fra denne undersøgelse. Det ene spørgsmål vedrører

¹ Jf. Lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet.

interviewpersonernes eventuelle oplevelse af diskrimination ("ubehagelig forskelsbehandling") indenfor det seneste år. Det andet spørgsmål vedrører bekymringen for en mulig diskrimination, og hermed øges usikkerheden i forhold til diskriminationens faktiske omfang naturligvis yderligere. Formålet her er dog netop at afdække *opfattelsen* hos indvandrere og efterkommere, uanset om denne oplevelse/bekymring er en god eller dårlig indikator for diskriminationens faktiske omfang.

Notatet er disponeret således, at der præsenteres en kort oversigt over andre undersøgelser. Dernæst præsenteres resultaterne fra CEPOS-undersøgelsen, hvorefter det analyseres, om oplevelsen af diskrimination har videre konsekvenser, idet det undersøges, om den har en signifikant betydning for indvandreres og efterkommeres bedømmelse af samfundssituationen i Danmark. Dernæst sættes problemstillingen ind i en økonomisk-politisk sammenhæng.

Tidligere undersøgelser

Der findes en stor litteratur om indvandrere og efterkommeres oplevede diskrimination i Danmark. Nedenstående oversigt er selektiv og har alene til formål at give eksempler på nyere resultater. Det skal understreges, at undersøgelserne ikke er fuldt ud sammenlignelige. Der kan eksempelvis være forskelle mht. indvandrernes og efterkommeres baggrund, såsom forskelle i oprindelsesland, definitioner af begreberne indvandrer/efterkommer ect., ligesom den præcise spørgsmålsformulering varierer.

Opinionsinstituttet Catinét har siden 2000 gennemført halvårlige undersøgelser af bl.a. oplevet diskrimination blandt indvandrere og efterkommere med oprindelse typisk i muslimske lande². På spørgsmålet om man oplever diskrimination, har mellem 52 pct. og 68 pct. over årene frem til 2007 svaret benægtende. Mellem 25 pct. og 43 pct. har tilkendegivet at opleve diskrimination, og mellem 3 pct. og 12 pct. har ikke ønsket at svare eller har svaret, at de ikke vidste det. Over årene har der med visse udsving været en tendens til, at en mindre andel svarede, at de oplevede diskrimination.

SR og VK-regeringens tænketank - *Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark* - gennemførte i 2006 en interviewundersøgelse, hvor der blev stillet fire spørgsmål vedrørende oplevet diskrimination³. De enkelte spørgsmål vedrørte oplevet diskrimination "på gaden", "af politiet", "i banken" samt "i et offentligt transportmiddel" indenfor de seneste seks måneder. Udover en række muslimske lande blev spørgsmålene også stillet til personer fra Vietnam. Der indgik for enkelte af landene såvel indvandrere som efterkommere og for andre lande kun indvandrere. Andelen, der ikke tilkendegav at have oplevet diskrimination inden for nogen af områderne, svingede mellem 42 pct. og 77 pct. Personer fra Vietnam og Vestbalkan tilkendegav i højere grad ikke at have oplevet diskrimination, mens efterkommere fra Pakistan og Tyrkiet i lavere grad tilkendegav ikke at have oplevet diskrimination.

Resultater i CEPOS-undersøgelsen

Danmarks Statistik har for CEPOS gennemført en interviewundersøgelse blandt indvandrere, efterkommere og danskere. Spørgeskemaundersøgelsen er gennemført af Danmarks statistik i perioden 8. oktober til 2. december 2007. Det er ganske normalt i forbindelse med sådanne større interviewundersøgelser, at der, som i eksempelvis dette tilfælde, forløber ca. 15 måneder, før tallene offentliggøres, men det skal understreges, at undersøgelsen vedrører svar

² Se eksempelvis Catinét: "Integrationsstatus – giver dig viden om integrationen i Danmark 1999-2007 – 15. måling", April 2008.

³ Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark: " Etniske gruppers værdier – Baggrundsrapport." 2007.

fra slutningen af 2007, og at svarene i teorien kan fordele sig anderledes i dag. Andre undersøgelser vedrørende oplevet diskrimination tyder dog på en betydelig grad af stabilitet over en så kort tidsperiode. Undersøgelsen er gennemført blandt indvandrere og efterkommere primært med kulturel baggrund i såkaldt mindre økonomisk udviklede lande. Det drejer sig om: Tyrkiet, Eks-Jugoslavien, Iran, Irak, Pakistan, Palæstina, Marokko og Somalia. Begrundelserne for at fokusere på indvandrere og efterkommere fra disse lande er bl.a., a) at de erfaringsmæssigt har relativt svært ved at opnå beskæftigelsesmæssig integration i Danmark, b) at muslimers integration i Vesteuropa er et meget debatteret spørgsmål i disse år, og c) at man i fremtiden kan forvente et fortsat stort potentiale for indvandring fra disse lande.

I undersøgelsen er unge under 23 år overrepræsenteret for med større statistisk sikkerhed at kunne undersøge forhold, der vedrører de unge indvandrere og efterkommeres uddannelse. For at sikre at analyserne er repræsentative, er der i tabelleringer anvendt statistisk vægt, der tager højde for denne designede skævhed i stikprøven. Svarprocenten i analysen er for danskerne på ca. 81 pct., for indvandrere og efterkommere er den på 65 pct. Dette har resulteret i en nettostikprøve bestående af 1.082 etniske danskere, 488 efterkommere og 1.215 indvandrere. Undersøgelsen er gennemført som en kombination af telefon og internetbaserede spørgeskema. Det internetbaserede spørgeskema var på dansk mens telefoninterviewene blev gennemført på dansk eller på personens modersmål. Anvendelsen af andre sprog end dansk skete for at få en så repræsentativ besvarelse som mulig. Der kan foreligge en skævhed i besvarelserne, idet de personer, som ikke har ønsket at medvirke i undersøgelsen, kan tænkes i højere grad at være marginaliseret. Vedrørende spørgsmålene om diskrimination kan det tænkes at trække i retning af, at omfanget af den oplevede/frygtede diskrimination undervurderes. Modsat trækker det dog op, at personer som i øvrigt er mere integrerede i samfundet i højere grad kan være opmærksomme på og sensitive overfor diskrimination. De to spørgsmål om diskrimination, der behandles i dette notat, fremgår af nedenstående tabel.

Tabel 1. Spørgsmål vedrørende diskrimination fra interviewundersøgelsen.

Spørgsmål	Svarmuligheder	Spørgsmål stilles til
Hvor bekymret er du for ikke at blive ansat til et job eller ikke at blive forfremmet på grund af din religiøse overbevisning? Er du...	Meget bekymret Noget bekymret Ikke så bekymret Slet ikke bekymret	Personer blandt indvandrere, efterkommere og danskere, som tilkendegiver at have en religiøs overbevisning.
Har du indenfor de seneste 12 måneder været udsat for ubehagelig forskelsbehandling pga. din etniske eller religiøse baggrund?	Ja Nej	Indvandrere Efterkommere

Spørgsmål A: Har du indenfor de seneste 12 måneder været udsat for ubehagelig forskelsbehandling pga. din etniske eller religiøse baggrund?

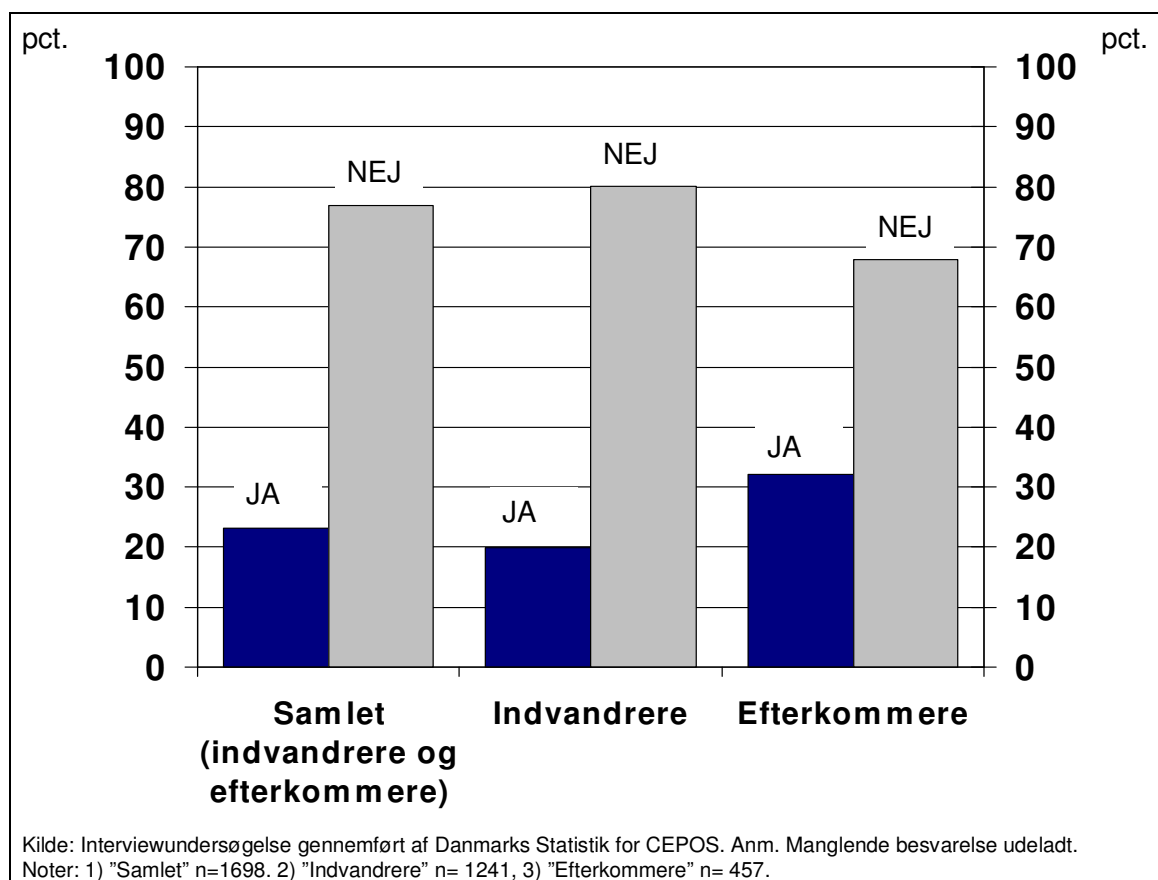
Besvarelsen af dette spørgsmål giver mulighed for at vurdere, hvor højt niveau af integration, der opnås i Danmark. Det er ikke nødvendigvis let selv at give en realistisk vurdering af, om man udsættes for en usaglig forskelsbehandling. Med spørgsmålsformuleringens henvisning til en oplevet "ubehagelig" forskelsbehandling kan man formode, at det sikres, at interviewpersonerne kun svarer ja, hvis der har været tale om en negativ og betydelig oplevet forskelsbehandling. Spørgsmålet henviser bredt til oplevet ubehagelig forskelsbehandling, og sigter dermed på at fange interviewpersonens liv generelt snarere end specifikke situationer. Sammenlignet med undersøgelser med spørgsmål vedrørende specifikke situationer (møde

med politi, bank eller lign.) kan man forvente en højere andel, der har oplevet forskelsbehandling. Strengt taget kan man ikke ud fra svarene afgøre, hvem der har udøvet den negative forskelsbehandling. I teorien kunne det være forskelsbehandling udøvet af andre indvandrere, eksempelvis mellem to forskellige muslimske grupperinger, men i praksis er der formodentlig tale om, at oplevelsen er sket i mødet med det danske majoritetssamfund. Hovedresultatet af undersøgelsessvarene fremgår af figur 1, der viser svarfordelingen for såvel den samlede gruppe som for indvandrere og efterkommere særskilt.

Det fremgår, at cirka hver fjerde indvandrer eller efterkommer tilkendegiver at have oplevet en ubehagelig forskelsbehandling indenfor for de seneste 12 måneder. Det fremgår endvidere, at en større andel af efterkommere end indvandrere oplever en ubehagelig forskelsbehandling. Omkring hver femte indvandrer tilkendegiver at have været udsat for ubehagelig forskelsbehandling, mens det er cirka hver tredje efterkommer, der tilkendegiver det.

Der kan være flere forklaringer på, at efterkommerne i højere grad oplever forskelsbehandling. Gruppen af efterkommere er gennemsnitligt yngre end gruppen af indvandrere, og de har typisk en anden berøringsflade (skoler, diskoteker) med majoritetssamfundet, end indvandrere har. Der kan også være større bevidsthed og/eller sensitivitet overfor den behandling, man møder fra repræsentanter fra majoritetssamfundet, og føler man sig egentlig som dansker, kan det virke endnu mere forulempende at møde forskelsbehandling.

Figur 1. Har du indenfor de seneste 12 måneder været udsat for ubehagelig forskelsbehandling pga. din etniske eller religiøse baggrund?

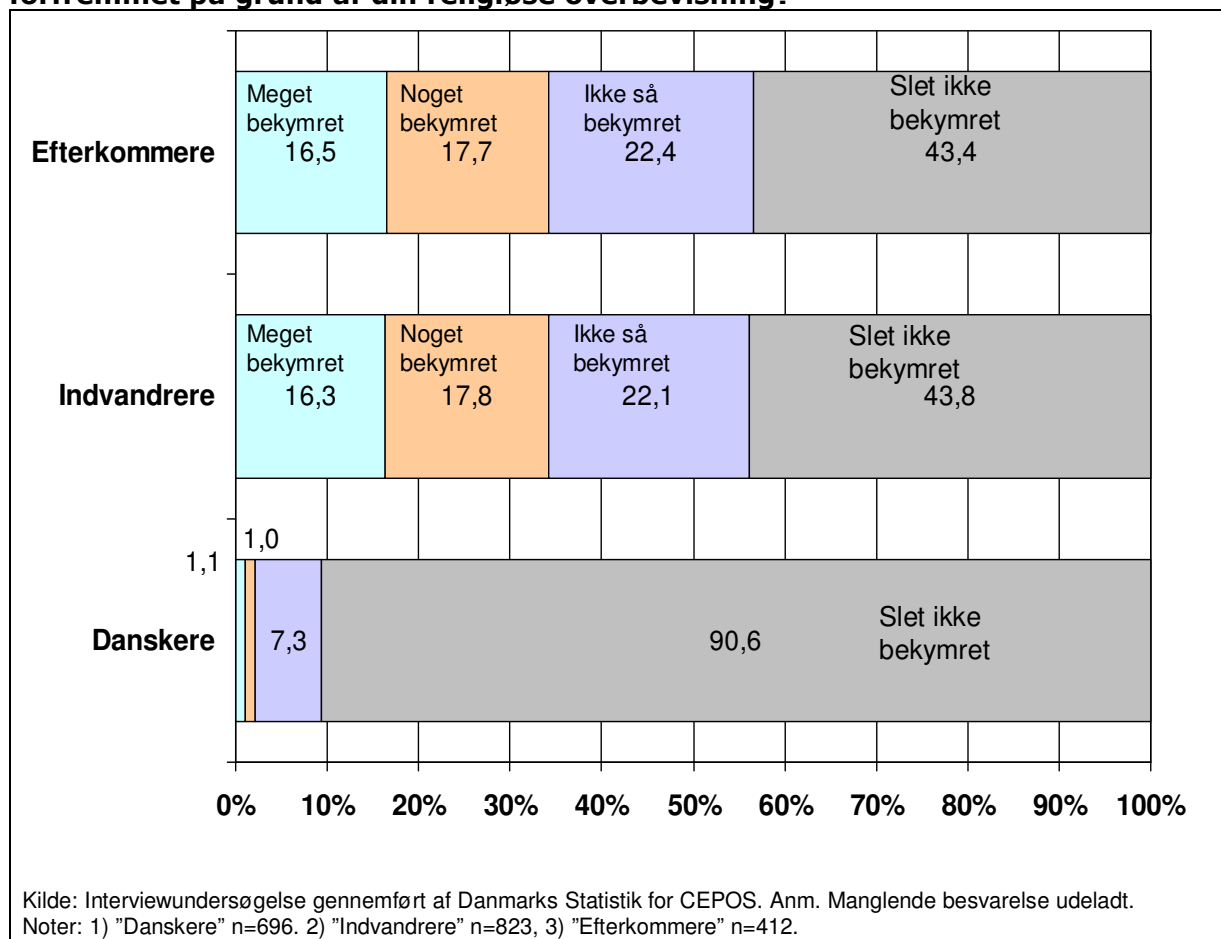
Spørgsmål B: Hvor bekymret er du for ikke at blive ansat til et job eller ikke at blive forfremmet på grund af din religiøse overbevisning?

Der er forholdsvis mange religiøse blandt de senere årtiers indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande, og ikke mindst er spørgsmålet om muslimeres vilkår i Danmark og Vesten generelt meget diskuteret i disse år. For at belyse dette emne har personer med en religiøs overbevisning fået stillet spørgsmål B. Mens spørgsmål A vedrørte den oplevede eller erfarede diskrimination i fortiden, så forsøger spørgsmål B at afdække religiøse indvandreres og efterkommeres bekymring for at møde diskrimination i forbindelse med en mulig ansættelse eller forfremmelse. Hvor spørgsmål A var tilbageskuende (oplevelser indenfor de seneste 12 måneder) er spørgsmål B til dels fremadrettet. Spørgsmålet er kun stillet til personer, der anfører at have en religiøs overbevisning, men er i øvrigt stillet til såvel indvandrere og efterkommere som til personer af dansk oprindelse (herefter benævnt "danskere"). Blandt danskere i interviewundersøgelsen er det omkring 70 pct., der angiver at være troende, mens det blandt indvandrere og efterkommere er omkring 90 pct. Langt den overvejende del af indvandrere og efterkommere i denne interviewundersøgelse er muslimer.

Sammenstillingen med danskere gør det muligt at vurdere, om der er forskelle i religiøse indvandreres og efterkommeres bekymring i forhold til religiøse danskere. Forventningen er, at gruppen af indvandrere og efterkommere udtrykker større bekymring end danskere, men det er ikke desto mindre interessant at få et indtryk af forskellen, idet den siger noget om vilkårene for en minoritetsgruppe sammenlignet med majoritetsbefolkningen. Ud over forskellen i andele af bekymrede er størrelsen af bekymrede indvandrere og efterkommere også interessant, idet den siger noget om, hvor godt integrationen sker i Danmark. Endelig giver dette undersøgelsesspørgsmål også mulighed for en sammenligning med udlandet, idet der findes udenlandske undersøgelser, der har stillet tilsvarende spørgsmål.

Figur 2 viser en oversigt over besvarelsene opdelt på de tre grupper. Det fremgår som forventet, at bekymringen er mindst hos danskere. Blandt danskere udtrykker kun 2 pct. at være *meget* eller *noget* bekymret. Indvandrere og efterkommere udtrykker begge en større bekymring idet der i begge grupper er cirka 34 pct. – altså omtrent hver tredje – der tilkendegiver at være enten meget eller noget bekymret.

Figur 2. Hvor bekymret er du for ikke at blive ansat til et job eller ikke at blive forfremmet på grund af din religiøse overbevisning?

USA fremhæves lejlighedsvis som et land, hvor muslimer er særlig godt integreret, og der findes internationale undersøgelser, der tyder på, at muslimer i USA tenderer til at være mere integrerede, end tilfældet er i nogle europæiske lande. USA udgør derfor et interessant sammenligningsgrundlag. Det amerikanske Pew Research Center gennemførte i første halvdel af 2007 en interviewundersøgelse blandt amerikanere, der tilkendegav at være muslimer. De fik stillet et spørgsmål svarende til spørgsmål B⁴. Spørgsmålet lød: "Are you very worried, somewhat worried, not too worried, or not at all worried about not being hired for a job or promoted because of your religion?" Svarenes fordeling fremgår af nedenstående tabel, hvor den tilsvarende fordeling er vist for muslimer i Danmark. Til forskel fra tallene i figur 2 er indvandrere og efterkommere slået sammen til én gruppe og der ses kun på muslimer. Svarfordelingen i Danmark afviger ikke meget fra den amerikanske, så med brug af denne ene målestok ser muslimers bekymring for at møde diskrimination på arbejdsmarkedet ikke ud til at være større i Danmark end i USA. Det indebærer dog ikke, at situationen er tilfredsstillende i Danmark, og selvom det naturligvis i sidste ende beror på en subjektiv vurdering, vil det formodentlig være en udbredt opfattelse, at det *ikke* er tilfredsstillende, at cirka hver tredje muslim i Danmark er bekymret for at blive konfronteret med diskrimination på grund af vedkommendes religiøse baggrund.

⁴ Spørgsmålet i CEPOS-undersøgelsen var inspireret af spørgsmålet i PEW-undersøgelsen og formuleret med henblik på at gøre en sammenligning mulig.

Tabel 1. Muslimers svar fra hhv. USA og Danmark på spørgsmålet: "Are you very worried, somewhat worried, not too worried, or not at all worried about not being hired for a job or promoted because of your religion?"

	Muslimere i USA	Muslimere i Danmark
Meget bekymret / "very worried"	19 %	17 %
Noget bekymret / "somewhat worried"	18 %	19 %
Ikke så bekymret / "not too worried"	18 %	23 %
Slet ikke bekymret / "not at all worried".	42 %	41 %
Ubesvaret	3 %	0 %

Kilder: PEW: "Muslim Americans" (2007) og egen beregninger baseret på undersøgelse gennemført af Danmarks Statistik for CEPOS i 2007.

Konsekvenser af oplevet diskrimination

For at få indtryk af en konsekvens af oplevet diskrimination undersøges det her, hvorledes indvandrere og efterkommeres oplevede diskrimination påvirker tilfredsheden med situationen og livet i Danmark⁵. Det spørgsmål, der ønskes besvaret, er, om oplevet diskrimination har en signifikant indflydelse på indvandrere og efterkommeres vurdering af tilværelsen i Danmark. Til at repræsentere denne vurdering anvender vi besvarelsen af et undersøgelsesspørgsmål: "Samlet set, er du så tilfreds eller utilfreds med samfundssituationen i Danmark?" Interviewpersonerne havde to svarmuligheder: "Tilfreds" og "Utilfreds". Denne variabel er den afhængige variabel i analysen.

Med grundlag i almindelig økonomisk nytteteori kan man opstille en række faktorer, der formodes at forklare en stillingtagen til spørgsmålet. En af disse faktorer er oplevet diskrimination, som her bliver repræsenteret ved besvarelsen af spørgsmålet om man har oplevet ubehagelig forskelsbehandling indenfor de seneste tolv måneder. Forhåndsforventningen er, at oplevet diskrimination vil have en *negativ* effekt på tilfredsheden. Det kan begrundes i, at oplevet diskrimination er ubehagelig rent følelsesmæssigt og i øvrigt også kan forventes at resultere i en relativ reduktion af ens indkomstmuligheder, hvis man vurderer, at den også gør sig gældende på arbejdsmarkedet. I den økonomiske terminologi kan man tale om, at oplevet diskrimination indgår negativt i personernes nyttefunktion. Men selvom det synes oplagt at forvente en negativ effekt, så kan det ikke på forhånd fastslås, om der er tale om en *signifikant* negativ effekt. Analysens formål er at undersøge om effekten er statistisk signifikant.

Ud over oplevet diskrimination kan en række andre faktorer tænkes at påvirke ens vurdering af samfundssituationen. For at vurdere effekten af oplevet diskrimination er det nødvendigt at kontrollere for disse faktorer. Disse faktorer omfatter såvel personens individuelle situation som præferencer for indretningen af samfundet. Ud fra en teoretisk betragtning kan det forventes, at faktorer som kulturel baggrund (herunder religiøsitet), graden af integration, beskæftigelses- og indkomstmuligheder, sundhedstilstand samt personlige kvaliteter som handle-kompetence har betydning for respondentens svar. Interviewundersøgelsen giver en række muligheder for at belyse disse faktorer, idet interviewpersonerne har besvaret spørgsmål om holdninger samt sociale og kulturelle forhold. Desuden kendes objektive forhold som eksempelvis køn, oprindelse og alder. Interviewundersøgelsen er endvidere tilføjet data fra Danmarks Statistiks registerdata, hvilket giver information om eksempelvis ledighed og indkomst. Desuden giver registerdataene mulighed for kontrol af interviewundersøgelsen information om alder, oprindelsesland mm. Der har dog ikke været relevante data for sundhedstilstand til rådighed.

⁵ For en generel analyse af indvandreres og efterkommeres tilfredshed med livet i Danmark henvises til CEPOS-notatet *Indvandrere og efterkommere fra muslimske lande er glade for Danmark*, marts 2009.

Besvarelsen af spørgsmålet, om hvorledes man vurderer samfundssituationen, er som nævnt den afhængige variabel med de to svarmuligheder "utilfreds" eller "tilfreds." Den relevante regressionsanalyse er i dette tilfælde med to svarmuligheder en såkaldt logistisk regression, hvor svaret "utilfreds" tildeles værdien 0 og svaret "tilfreds" værdien 1. En af komplikationerne ved logistisk regression er, at koefficienterne (dvs. de beregnede effekter af en ændring i de enkelte forklarende variable) er vanskelige at fortolke på en intuitiv måde, men det er dog et mindre problem i denne analyse, hvor vi alene fokuserer på, om oplevet diskrimination har en signifikant (negativ) effekt på vurderingen af samfundssituationen. Vi ser således ikke på *størrelsen* af denne og andre faktorerers effekt.

Strategien for modelleringen har været at starte med et større antal af de variable, som teoretisk kan formodes at have betydning, hvorefter modellen reduceres. Nogle af de faktorer, man kunne tro ville have betydning, er oprindelsesland, og hvorvidt man i hjemmet taler dansk, modersmål eller begge sprog. Førstnævnte (oprindelsesland) kunne tænkes at have betydning ud fra den opfattelse, at oprindelsesland repræsenterer nogle kulturelle træk af betydning, men den viser sig generelt at være ikke signifikant (ved et 95 pct. signifikansniveau), og er derfor taget ud af analysen. Forklaringen er formentlig, at den gruppe af oprindelseslande, der indgår, har en række fælles kulturelle træk, og gennemsnitligt er der ikke stor forskel på tilfredsheden på tværs af lande.

Vedrørende sprog talt i hjemmet kunne man have den forventning, at anvendelse af dansk i hjemmet ville indikere større integration i samfundet og en større tilfredshed, men variabelen er ikke signifikant. Forklaringen kan være, at danskkundskab, ligesom det kan være tilfældet for uddannelse, ikke alene forbedrer ens muligheder i samfundet, men også gør en mere opmærksom på problematiske forhold. Uddannelsesniveau indgår i øvrigt ikke i regressionen – teoretiske overvejelser tilsiger, at den inkluderes, men der indgår ikke et anvendeligt mål i vore data (vanskeligheden består i at vurdere uddannelse fra udlandet, og i registerdata kan korte danske uddannelser erstatte den medbragte uddannelse, hvilket kan resultere i et forvredet billede). Det kan tilføjes, at også *køn* viser sig ikke at være signifikant, ligesom alder ikke er signifikant for alle tre aldersgrupper. Alder er dog medtaget i regressionen, da den set som en samlet variabel er signifikant.

De medtagne forklarende variable fremgår af tabel 2. Der er to modeller repræsenteret i tabel 2, og i første omgang behandles resultaterne i relation til model 1, og derefter til den reducerede model 2. Det centrale resultat er, at oplevet diskrimination har en signifikant negativ indflydelse på tilfredsheden med samfundssituationen. Resultatet er robust i den forstand, at det genfindes under flere forskellige specifikationer, herunder de to præsenterede.

Tabel 2. Resultater af logistisk regression.

Afhængig variabel: Utilfreds (=0) eller Tilfreds (=1) med samfundssituationen i Danmark		
Model 1: n=1447 pseudo R2=0,1316 Model 2: n=1564, pseudoR2=0,0639		
Forklarende variable	Model 1 Koefficient (s.e.)	Model 2 Koefficient (s.e.)
Oplevet diskrimination. Har du indenfor de seneste 12 måneder været udsat for ubehagelig forskelsbehandling pga. din etniske eller religiøse baggrund? (Nej=0, Ja=1)	-0,798 (0,152)	-0,938 (0,138)
Vigtighed af religion (1=Meget vigtig, 4=Slet ikke vigtig).		
Ret vigtig	0,589 (0,180)	0,565 (0,163)
Ikke ret vigtig	0,104 (0,201)	0,346 (0,185)
Slet ikke vigtig	-0,082 (0,230)	0,173 (0,204)
Indkomstbeskatning. Synes du, at den skat, du skal betale af din indkomst i Danmark, er for høj, passende, for lav. (1=for høj, 2=passende, 3=for lav).		
For høj	-0,230 (0,145)	-0,382 (0,134)
For lav	-1,410 (0,543)	-1,568 (0,473)
Tillid. Hvor stor tillid har du til danskere i almindelighed? (1=Stor tillid, 5=Stor mistillid)		Udeladt
Nogen tillid	-0,390 (0,172)	
Hverken tillid eller mistillid	-0,966 (0,172)	
Nogen mistillid	-1,416 (0,304)	
Stor mistillid	-0,405 (0,545)	
"Self-efficacy" Handlekompetence. Hvilke af følgende 2 udsagn er du mest enig i? 1) De fleste mennesker, der vil fremad i tilværelsen, kan klare det, hvis de er villige til at arbejde hårdt, eller 2). Hårdt arbejde eller beslutsomhed er for de fleste mennesker ingen garanti for succes, 3) Begge lige meget. (1=Stor, 2=Lille, 3=Mellem).		Udeladt
Lille	-0,930 (0,184)	
Mellem	-0,619 (0,184)	
Ledighed (Sum af ledighedsgrad*1000 siden 1980)	-0,067 (0,033)	-0,093 (0,029)
Alder (1=15-17) (2=18-45) (3=46-64).		
18-45	-0,336 (0,191)	-0,368 (0,180)
46-64	0,478	0,297

	(0,290)	(0,264)
Holdning til vestlig kultur. Hvor enig eller uenig er du i dette udsagn: "Danmark og den vestlige verdens befolkning er kendetegnet ved umoralsk opførelse". Er du ... (1=Helt enig, 5=helt uenig.)		Udeladt
Delvist enig	0,036 (0,218)	
Hverken enig eller uenig	0,847 (0,226)	
Delvist uenig	0,627 (0,247)	
Helt uenig	0,713 (0,230)	
Konstant	2,042	1,914
Korrekt klassificerede	80,4 pct.	78,5 pct.

Blandt øvrige variable kan det noteres, at utilfredshed med niveauet for indkomstbeskatningen medfører utilfredshed med samfundssituationen. Variablen er ligesom flere andre variable repræsenteret ved en såkaldt dummy, hvor der er en eller nogle få svarmuligheder, og hvor koefficienterne repræsenterer de enkelte svarmuligheder effekt i forhold til den svarmulighed, der anvendes som referenceværdi⁶. For skattevariablen er en "passende skat af indkomst" referenceværdi, og i forhold til den ses en negativ effekt på tilfredsheden for det tilfælde, at skatten findes enten for høj eller for lav. Dette resultat er som forventet, men man kunne ikke på forhånd vide om effekten var signifikant, hvilket den viser sig at være for personer, som finder skatten for lav.

Regressionsmodellen inkluderer også en variabel for ledighed. Det anvendte mål er summen af individets ledighedsgrad siden 1980, hvilket vil sige, at man ikke alene ser på den aktuelle ledighedssituation, men på om personen har en historie med ledighed i Danmark. Man kunne overveje, om et bedre mål ikke ville være ledighed i det hele taget (altså også ledighed i oprindelseslandet), men den afhængige variabel vedrører vurderingen af tilfredsheden med samfundssituationen i Danmark, så det kan forsvares kun at se på erfaringen i Danmark. Forhåndsforventningen er, at ledighed vil påvirke tilfredsheden negativt, hvilket viser sig at være tilfældet. Variablen er signifikant i de præsenterede modeller, men er følsom overfor konkret modelspecifikation. En mulig forklaring på, at ledigheden ikke er signifikant under andre modelspecifikationer (ikke vist her) kan være, at man i Danmark har relativt høje erstatningsindkomster – ikke mindst relativt til indkomstniveauerne i en del af oprindelseslandene. En supplerende forklaring kan være, at ledighed tilskrives tilfældigheder, idet ikke alle er klar over, at vedvarende ledighed skyldes strukturen på arbejdsmarkedet og altså i allerhøjeste grad vedrører "samfundssituationen". In- eller ekskluderingen af et ledighedsmål har i øvrigt ingen konsekvens for signifikansen af variabelen for oplevet diskrimination.

En af de anvendte variable er lidt utraditionel. Ønsker man at forklare personers uddannelses- og indkomstresultater, støder man sædvanligvis på det problem, at et individs karakter – troen på, at det er i stand til at håndtere en given opgave eller adfærd, såkaldt *self-efficacy* eller *handle-kompetence*, kan spille ind, men være vanskelig at måle, fordi den ikke umiddelbart kan observeres. Personernes intelligenskvotient kan i nogle tilfælde udgøre en erstatning – en

⁶ I regressionsligningen er referencekategoriens koefficient lig 0, mens de øvrige kategoriers koefficienter udtrykker afstanden til referencekategorien.

så kaldt *proxy* – men den er der sjældent data for, og det er således heller ikke tilfældet her. Interviewundersøgelsen inkluderer imidlertid en interessant variabel, der kan bruges som *proxy*, idet interviewpersonerne har fået spørgsmålet: *Hvilke af følgende 2 udsagn er du mest enig i? 1) De fleste mennesker, der vil fremad i tilværelsen, kan klare det, hvis de er villige til at arbejde hårdt, eller 2). Hårdt arbejde eller beslutsomhed er for de fleste mennesker ingen garanti for succes.* Interviewpersonerne kunne svare 1) eller 2) eller "begge lige meget." På den baggrund kan man inddеле personerne i 3 grupper, der kan benævnes personer med enten "stor handle-kompetence", "middel handle-kompetence" eller "lille handle-kompetence." Lille handle-kompetence kan tolkes som svarende til det "offer mentalitets" fænomen, der lejlighedsvist benyttes i debatten om indvandreres forhold i Danmark. Man vil forvente, at personer med svag handle-kompetence, muligvis tolket som offermentalitet, i højere grad udtrykke utilfredshed med samfundssituationen. Det viser sig også at være tilfældet her: Svagere handle-kompetence har en signifikant negativ sammenhæng med, om man er tilfreds med samfundssituationen eller ej.

Model 1 indeholder endvidere variable for tilliden til danskere, graden af religiøsitet og vurderingen af moralsk niveau i den vestlige verden. Mindre tillid til danskere og en kritisk vurdering af det moralske niveau i vesten er forbundet med mindre tilfredshed. Graden af religiøsitet er mindre entydig, idet kun springet fra religion som meget vigtig til ret vigtig har en signifikant positiv indflydelse på tilfredsheden. Modelleringen i model 1 med bl.a. vurderingen af vestens moralske niveau kan være problematisk, idet man kan stille spørgsmål ved, om denne variabel er uafhængig af den forklarende variabel. For at undersøge om oplevet diskrimination er følsom overfor den valgte specifikation, anvendes i model 2 en reduceret model, hvor tre potentielt problematiske variable er udeladt. Det viser sig, at disse variables in- eller ekskludering ikke har indflydelse på, hvorvidt oplevet diskrimination har en signifikant negativ effekt på tilfredsheden med samfundssituationen i Danmark. Det er i den forstand et robust resultat, at oplevet diskrimination har en signifikant negativ effekt på tilfredsheden med samfundssituationen.

Politikbehov og politikmuligheder

Det er vigtigt at afgrænse, hvilke former for diskrimination eller forskelsbehandling, der berettiger politiske initiativer, og hvilke der ikke gør. I nogle bidrag til litteraturen om diskrimination og forskelsbehandling defineres diskrimination som *ulovlig* forskelsbehandling, og hvis man ellers er enig i, hvad der konkret er ulovligt, så vil de fleste formentlig tilslutte sig, at der skal politiske indgreb til at bekæmpe ulovlighederne. Det kan ske gennem håndhævelse af loven, samt gennem forebyggende informationsarbejde. I realiteten er der dog langt fra enighed om, *hvad* der skal betragtes som ulovlig og uhensigtsmæssig forskelsbehandling. For nogle er det et stort problem og et bevis på diskrimination, hvis en højtuddannet indvandrer ikke kan finde arbejde i Danmark indenfor sit fag og til den gængse løn. Ud fra en økonomisk betragtning er det mere nærliggende at forklare et sådan fænomen ved, at virksomhederne – trods personens høje formelle uddannelse fra sit hjemland – enten ikke har ressourcer til at indhente information om personens reelle kvalifikationer, eller helt rationelt og objektivt korrekt vurderer, at en høj formel uddannelse fra et andet land ikke garanterer, at vedkommende har de sproglige og sociale færdigheder, der skal til for at klare sig på virksomheden. Dvs. snarere end at betragte virksomhedernes eventuelle manglende interesse for en ansøger som udtryk for usaglig diskrimination, så kan den manglende interesse ses som udtryk for, at ansøgeren reelt mangler kvalifikationer.

Formålet her er ikke at bagatellisere forskelsbehandling, men blot at gøre opmærksom på følgende: a) ikke alt, der ligner forskelsbehandling, skal betragtes som et problem, b) selv hvis der er tale om et problem, er det ikke givet, at yderligere politiske indgreb kan mindske

problemet, c) diskriminationsproblemer kan skyldes eksisterende politiske indgreb, og løsningen er derfor snarere mindre regulering end mere regulering.

I Danmarks tilfælde kan der ikke desto mindre argumenteres for, at der er relevante problemer med oplevet diskrimination. Som vist ovenfor tilkendegiver hver fjerde indvandrer fra muslimske lande at have været udsat for ubehagelig forskelsbehandling indenfor de seneste 12 måneder, og cirka hver tredje muslim udtrykker bekymring for, at deres religiøse baggrund svækker deres job- eller avancementsmuligheder. For så vidt det sidste forhold kommer til virksomhedernes kendskab, giver det dem et incitament til at forbedre muslimske medborgere og arbejdstageres forventning til ansættelser, hvis virksomheden selv ønsker at tiltrække arbejdskraft.

Der findes imidlertid andre dele af samfundet, hvor de centrale aktører under de nuværende strukturer *ikke* har incitament til selv at løse en indirekte, men væsentlig forskelsbehandling. Problemet består i, at indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande har forholdsvis svært ved at opnå beskæftigelse pga. arbejdsmarkedets struktur. Den hidtidige indvandrings- og socialpolitik i Danmark har, vedrørende indvandrere fra ikke-vestlige lande, været kendetegnet ved i relativ høj grad at tilgodese indvandring, der dels *ikke* har været knyttet til et beskæftigelsesmotiv, dels *ikke* har ledt til beskæftigelse. Den indvandringspolitiske del har således selektivt haft åbne grænser for ikke-beskæftigede. Og den social- og arbejdsmarkedspolitiske del har medført såvel svage incitamenter til beskæftigelse som høje barrierer for lavt uddannedes adgang til beskæftigelse.

Den eksisterende politik og strukturen på arbejdsmarkedet virker reelt som diskrimination overfor personer med beskedne formelle kvalifikationer, og selvom det ikke er tilsigtet, så rammer den i forholdsvis høj grad indvandrere og efterkommere med baggrund i ikke-vestlige lande. Ønsker man at løse dette væsentlige problem, så forudsætter det en ny politik, der i højere grad belønner beskæftigelse og i mindre grad giver mulighed for passiv forsørgelse. En sådan politik er forenelig med liberaliserede muligheder for indvandring fra ikke-vestlige lande, men den vil tiltrække beskæftigelsesdygtige fra disse lande frem for at tiltrække til passiv forsørgelse.

Konklusion

1. Omkring hver fjerde indvandrer tilkendegiver at have oplevet ubehagelig forskelsbehandling i de foregående 12 måneder.
2. Omkring hver tredje indvandrer og efterkommer med oprindelse i muslimske lande udtrykker bekymring for at blive udsat for diskrimination pga. deres religiøse baggrund i forbindelse med ansættelse eller forfremmelsesmuligheder.
3. Oplevelsen af ubehagelig forskelsbehandling har en signifikant betydning for indvandrernes vurdering af samfundssituationen i Danmark.
4. Det er et problem, at så stor en andel af indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande er bekymrede for at møde diskrimination i arbejdslivet. Det er dog ikke givet, at de rent faktisk vil blive udsat for diskrimination i form af en arbejdsgiver, der ikke ønsker at ansætte dem pga. deres religiøse baggrund.
5. Det er veldokumenteret, at indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande har forholdsvis svært ved at finde beskæftigelse på det danske arbejdsmarked. Denne

underbeskæftigelse skyldes dog næppe bevidst diskrimination af etniske eller religiøse minoriteter, men skal snarere ses i sammenhæng med strukturelle forhold på arbejdsmarkedet.

6. Den eksisterende politik og strukturen på arbejdsmarkedet virker reelt som diskrimination overfor personer med beskedne formelle kvalifikationer, og selvom det ikke er tilsigtet, så rammer den i forholdsvis høj grad indvandrere og efterkommere med baggrund i ikke-vestlige lande.

7. Ønsker man at løse dette væsentlige problem, så forudsætter det en ny politik, der i højere grad belønner beskæftigelse og i mindre grad giver mulighed for passiv forsørgelse.